Protestantse Kerk

Geloof·Hoop·Liefde

Beheer van kerkgebouwen in tijden van krimp

Een staalkaart van mogelijkheden

Inhoud

1. Inleiding **5**
1.1 Betekenis en functie van de staalkaart 5
1.2 Voor wie is de staalkaart? 6
1.3 Inhoud van de staalkaart 6
1.4 Leeswijzer 6

2. Krimpaspect kerkgebouw **9**
2.1 Kenschets 9
2.2 Gevolgen van de krimp voor het kerkgebouw 9
2.3 Visieontwikkeling 9
2.4 Kansen 10
Kerkelijk gebruik 10
Niet kerkelijk gebruik: nevengebruik of herbestemming 10
2.5 Twee belangrijke aandachtspunten 10
2.6 Informatie per kerkelijke regio 11
2.7 Overzicht van regionale organisaties en personen die behulpzaam kunnen zijn, gerubriceerd naar regio/werkgebied van het RCBB:" 11
Gelderland 11
Zuid-Holland 12
Friesland 12
Overijssel-Flevoland 13
Groningen-Drenthe 13
Noord-Brabant en Limburg 14
Utrecht 14
Noord-Holland 15
Zeeland 15

3. Krimpaspect menskracht **17**
3.1 Kenschets 17
3.2 Professionals 17
3.3 Vrijwilligers 17
De vrijwilliger als beheerder 17
3.4 Beleidsmatige aanpak 18

3.5 Vrijwilligersbeleid 18
3.6 Uitbesteden van taken (tegen betaling) 18
Samenhang is belangrijk 19
3.7 Kansen voor inzet van vrijwilligers 19
3.8 Kansen voor inzet van externe organisaties of personen 19

4. Krimpaspect financiën 21
4.1 Kenschets 21
4.2 Inkomsten 21
4.3 Kosten voor gebouwen 21
4.4 Gevolgen voor het kerkgebouw 22
4.5 Beleidsmatige visie 22
4.6 Kansen 22
Meerjarenbegroting 22
Effectief communiceren 22
Vermeerdering van inkomsten 23
Besparing op uitgaven voor gebouwen 24

5. Afronding en besluit 27
De vanzelfsprekendheid voorbij 27
Een blijvende opdracht 27
Besluit 27

6. Namen, adressen en informatie van deskundigen en organisaties 29

7. Literatuur/verder lezen: 33

8. Verklarende woordenlijst 34

1. Inleiding

Kerkrentmeesters en beheerders van kerken hebben de uitdagende taak om voor één of meerdere kerkgebouwen van de plaatselijke kerkelijke gemeente te zorgen. In de meeste gemeenten van onze kerk wordt deze taak met vreugde en naar behoren vervuld. Maar als gevolg van krimp van de kerk is het in toenemende mate een moeilijke opgave. Als de gemeente die het kerkgebouw gebruikt voor kerkdiensten en andere activiteiten, daarvoor niet meer kan zorgen omdat het onbetaalbaar wordt voor de gemeente die erin samenkomt. Of: als er niet voldoende kundige mensen meer zijn om het beheer goed te verzorgen. Of: als het kerkgebouw niet langer nodig is voor de kerkelijke activiteiten omdat men is samengegaan met een andere gemeente. De last van de zorg voor het gebouw wordt dan zwaar, soms te zwaar. Dat is in het kort de realiteit voor veel kerkrentmeesters.

In 2012 werd het risico van deze ontwikkeling door de synode herkend in de visienota 'De hartslag van het leven':
'Vandaag zien we soms door de bomen het bos niet meer. Binnen de kortste keren draait het in de kerk om onszelf en de organisatie: om de kerkenraad, de dominee, het gebouw, het leesrooster, de financiën. Uiteraard allemaal nodig, maar de kerk is niet de optelsom van dit alles. Soms wordt kerk vooral werk: er moet van alles en steeds minder vrijwilligers moeten steeds meer doen. De agenda's raken overvol en de vreugde verdwijnt.'

Om deze situatie het hoofd te bieden, heeft de synode in 2012 ook besloten dat er iets moet gebeuren. Iets dat kerkrentmeesters en kerkbeheerders (in het vervolg: beheerders) kan ondersteunen. Iets dat verder gaat dan wat goedbedoelde adviezen. Want krimp kan een ongezonde spanning teweegbrengen. De Protestantse Kerk onderkent de zorgen van beheerders en heeft in het beleidsplan van de Dienstenorganisatie 2013-2016 het 'ontzorgen' van gemeenten tot een speerpunt gemaakt:
'Door een teruggang van middelen en participatie gaat in de gemeenten van de kerk veel energie zitten in overleven: hoe houden we ons kerkgebouw in stand, de kerkenraad en de inkomsten op peil, hoe behouden we onze predikantsplaats? Die vragen zijn relevant, maar nemen makkelijk het zicht weg op de kern en inhoud van het gemeente-zijn.'

De Protestantse Kerk ontzorgt met behulp van deze staalkaart de beheerders door hen te wijzen op mogelijkheden die er zijn.

1.1 BETEKENIS EN FUNCTIE VAN DE STAALKAART

De staalkaart is een speelse term voor een waaier aan mogelijkheden voor kerkenraden, kerkrentmeesters en beheerders die willen nadenken over de inzet of de toekomst van hun kerkgebouw. De staalkaart wil een instrument zijn dat beheerders kan helpen om een richting of een keuze te bepalen. Zij heeft de intentie een wegwijzer te zijn naar verschillende mogelijke richtingen. Er is immers niet één oplossingsrichting, Daarvoor verschillen de situaties te veel van elkaar.

In deze staalkaart gaat het om de praktische aspecten in dit proces. Om de zorgen te beschrijven worden zakelijke termen gehanteerd. Achterin zullen de termen en definities van uitleg worden voorzien. Het bezig zijn met keuzes op dit terrein brengt ook vaak emoties teweeg, bij de gemeenteleden, de beheerders en de kerkenraadsleden. Daarover gaat deze staalkaart niet. In een andere publicatie is daaraan uitvoerig aandacht besteed[1].

◀ *v.m. Hervormde Kerk te Graft, gesloopt in 1951 wegens bouwvalligheid en jarenlang gebrek aan onderhoud. Stilte-belevingsplek met glazen panelen (2007). Zerkenvloer is rijksmonument.*

1 *Perspectieven op sluiten en herbestemmen van kerken zijn uitvoerig beschreven in de uitgave 'Meer dan hout en steen', uitg. Boekencentrum.*

1.2 VOOR WIE IS DE STAALKAART?

De staalkaart is bedoeld voor beheerders, beleidsmakers, predikanten en vrijwilligers in het beheer. Zij kunnen hun voordeel doen met de bijeengebrachte kennis in de staalkaart. Deze kennis is gebaseerd op ervaringen uit de praktijk. Beheerders die hun kerkgebouw op creatieve wijze willen inzetten, weten dat uitsluitend kerkelijk gebruik een beperking kan betekenen. En als ander gebruik, ook wel 'nevengebruik' genoemd, niet mogelijk is worden de mogelijkheden beperkter. In weer andere gevallen moet afstand worden gedaan van een kerkgebouw en vinden mensen de weg naar een andere kerk. Voor hen zijn er in de visienota 'De hartslag van het leven' bemoedigende woorden vanuit de synode:
'Jezus heeft ons de kerk niet aangedaan als een molensteen om de nek, maar als een gave die ons vreugde geeft. Zo kan het zijn dat we het met een kerkgebouw minder doen om er een levende gemeenschap meer voor terug te krijgen.'

In deze tijd van heroriëntatie op het gebruik van kerkgebouwen is al veel ervaring opgedaan in onderzoek en praktijk. De poging in deze staalkaart om volledig te zijn in een opsomming van de mogelijkheden strandt bij voorbaat: er zijn veel meer situaties te noemen. De lokale situatie is daarbij zeer bepalend. Wat in de ene plaats mogelijk is, is niet mogelijk in een andere gemeente. Deze staalkaart zien wij als een gemeenschappelijk groeidocument. Zij zal op gezette tijden worden geactualiseerd en aangevuld met nieuwe kansrijke mogelijkheden en suggesties. Zie daarvoor verder hoofdstuk 5.

1.3 INHOUD VAN DE STAALKAART

In deze staalkaart krijgt ontzorgen gestalte in het delen van ervaringen, kansen en mogelijke oplossingsrichtingen voor verschillende situaties op het gebied van het beheer van kerkgebouwen.
De voornaamste focus ligt op de krimpsituatie van de kerk en op de zaken die daarin een rol spelen. Er worden drie 'krimpaspecten' onderscheiden: het kerkgebouw, de financiën en de mensen. Rond het beheer van kerkgebouwen komen mensen en middelen voortdurend met elkaar in aanraking. Mensen sturen, besturen, leiden en volgen. Middelen zoals gebouwen en financiën komen in diverse soorten en maten voor en zijn dienstbaar aan de gemeente. Mensen en middelen staan niet los van elkaar maar werken op elkaar in en hangen met elkaar samen. De combinatie van beschikbare mensen en middelen geeft de vitaliteit weer van het gebouwenbeheer van de gemeente.
Voor elk van de krimpaspecten wordt in het vervolg een kenschets gegeven en worden vaak voorkomende situaties en vraagstukken benoemd. Daarna worden per thema mogelijke oplossingsrichtingen gegeven, gevolgd door een uitvoerige verwijzing naar instanties die de beheerders daarbij verder kunnen helpen.

1.4 LEESWIJZER

In hoofdstuk 2 wordt de problematiek benaderd vanuit het krimpaspect 'kerkgebouw' zelf. In hoofdstuk 3 wordt de aandacht gericht op het aspect 'menskracht'. In hoofdstuk 4 komen dan de 'financiën' in beeld.
In deze staalkaart is een beperkt aantal ontwikkelingen en mogelijkheden beschreven. Maar er zijn meer mogelijkheden dan in deze staalkaart beschreven. Er kunnen ontwikkelingen zijn die een nieuw licht op de problematiek werpen en nieuwe kansen bieden. In hoofdstuk 5 klinkt de oproep om de opstellers van de staalkaart hierover in te lichten. In hoofdstuk 6 staan deskundigen en organisaties vermeld en in hoofdstuk 7 is verdiepende literatuur of verwijzing naar verdere informatie te vinden. Ten slotte is in hoofdstuk 8 een beknopte woordenlijst opgenomen met begrippen die niet voor iedereen altijd even duidelijk zijn.

▲ *Scheemda: kerkelijk centrum De Ontmoeting uit 2010 met links de voorgevel van de v.m Eexterkerk uit 1871.*

2. Krimpaspect kerkgebouw

'Dat wij versteende zekerheden
verlaten om op weg te gaan.
Dat niet de greep van het verleden
ons achterhaalt en stil doet staan.

Omdat de huizen die wij bouwden
geen onderkomen kunnen zijn.
Omdat het bloedeloos vertrouwde
ons achterdochtig maakt en klein.'

Lied 816 vers 2 en 3 uit Liedboek – Zingen en bidden in huis en kerk

2.1 KENSCHETS

Bij het nadenken over de toekomst van het kerkgebouw kan het verleden ons gijzelen. Daarom wordt in dit hoofdstuk uitvoerig ingegaan op mogelijkheden en kansen voor kerkgebouwen in de toekomst. Kerkgebouwen zijn van blijvende betekenis voor mensen die er komen en voor mensen die er nooit komen. De zwakte van de kerk dat er krimp heerst, kan soms worden omgebogen in kracht wanneer het kerkgebouw zich ontwikkelt tot ontmoetingsplaats voor iedereen in het dorp of de wijk.

Nadenken over de toekomst van het kerkgebouw roept in de eerste plaats gedachten op over gemeentezijn. De kerkelijke gemeente is meestal de hoofdbewoner van het kerkhuis. Het uitgangspunt bij regulier gebruik is de kerntaak van de gemeente, het samenkomen in de zondagse kerkdienst.
Bij elk ander gebruik, of dat nu nevengebruik of herbestemming betreft, is de gemeente vaak niet meer de enige gebruiker. Welke rol heeft de gemeente dan? Die van gebruiker of eigenaar? Dit hoofdstuk over het krimpaspect kerkgebouw is vooral bedoeld voor eigenaren van kerken.

◀ *Martinikerk te Sneek; tijdens doordeweekse openstelling*

2.2 GEVOLGEN VAN DE KRIMP VOOR HET KERKGEBOUW

De gevolgen van krimp laten zich raden voor het kerkgebouw. Getalsmatige groei van bezoekers in de zondagse kerkdienst blijft achterwege, zodat het kerkgebouw te groot wordt voor de gemeente. De hoeveelheid financiële middelen voorziet niet langer of er zijn plotseling dure herstelwerkzaamheden nodig die niet waren voorzien. Afnemende subsidies kunnen zorgen voor financiële tegenvallers. Er ontstaan achterstanden in onderhoud. Of het wordt onbetaalbaar de kerk in eigendom te houden. Al deze zorgen bij elkaar kunnen het zicht op de essentie van het gemeentezijn belemmeren.

2.3 VISIEONTWIKKELING

Een kerkenraad die met deze ontwikkelingen geconfronteerd wordt, kan zich, op aangeven van de kerkrentmeesters, bezinnen op ander gebruik. Bekeken kan worden welke partijen en activiteiten in het kerkgebouw kunnen worden toegelaten en welke niet. Tarieven voor verhuur worden bepaald, en voorzieningen zoals sanitair moeten misschien aangepast. Ook verzekeringspolissen worden nagegaan op juistheid voor nieuwe situaties. Afspraken hierover worden vastgelegd om onduidelijkheid te voorkomen. Het belangrijkste hierbij is de mogelijkheid tot inzet van gemeenteleden of andere vrijwilligers. Zijn er ook mensen beschikbaar om de deur te openen en de ruimte in gereedheid te brengen? Wordt er koffie geschonken? Deze en andere vragen worden eerst beantwoord voordat de ruimte structureel kan worden verhuurd aan anderen. Behalve bij de eigen gemeente(leden), moet bij het zoeken naar mogelijkheden voor nevengebruik extern informatie worden gevraagd, verspreid of toestemming verkregen worden. Te denken valt aan partijen of activiteiten die belangstelling hebben voor medegebruik van de kerk, andere plaatselijke geloofsgemeenschappen, omwonenden, de burgerlijke gemeente, of kerkelijke organen zoals het Regionaal College voor de Behandeling van Beheerszaken (hierna: RCBB). Een kerkenraad kan een visie opstellen met daarin uitgewerkt hoe zij denkt om te gaan met overtollige kerkgebouwen. Het is duidelijk dat een effectieve wisselwerking tussen de kerkenraad en een burgerlijke gemeente openheid kan bieden voor nieuwe mogelijkheden. De kerkenraad informeert

en betrekt de burgerlijke gemeente, die op haar beurt kan meedenken over nieuwe mogelijkheden.

2.4 KANSEN

Kerkelijk gebruik

Het gesprek over overtollige kerkruimte start bij de kernactiviteit van de gemeente: de kerkdienst. Welke ruimte is daarvoor nodig? In de brochure Maatwerk (verkrijgbaar via de Dienstenorganisatie van de Protestantse Kerk[2]) is een scoringsmethodiek opgenomen waarmee de benodigde ruimte van het kerkgebouw in kaart kan worden gebracht. Daarna kan de overtollige ruimte worden gedefinieerd en de attractiviteit voor externe organisaties of personen worden bepaald.

Niet kerkelijk gebruik: nevengebruik of herbestemming

Er zijn diverse manieren om met overtollige ruimte om te gaan.
Nevengebruik biedt de mogelijkheid om naast het houden van kerkdiensten, andere activiteiten te (laten) organiseren of het gebouw te verhuren aan derden. We spreken dan van deelverhuur en medegebruik, een lichte vorm van nevengebruik. Een kerkgebouw kan multifunctioneel worden gemaakt om daarmee optimaal te worden ingezet voor divers gebruik. Bij nevengebruik is het de verantwoordelijkheid van de beheerder om na te gaan of de verzekering ook geldt bij een ander gebruik van het kerkgebouw. De verzekering van gebouwen kan worden geregeld via een collectief van de Vereniging voor Kerkrentmeesterlijk Beheer, zie www.vkb-verzekeringen.nl of via kerken- en monumentenverzekeraar Donatus (www.donatus.nl).
Herbestemming gaat een flinke stap verder; het kerkgebouw wordt in zijn geheel aan een andere eigenaar overgedragen. Hiermee wordt het gebouw aan de kerkdienst onttrokken. In principe, want in sommige gevallen kan de gemeente de kerk van de nieuwe eigenaar huren voor kerkelijk gebruik. Behalve de potentiële nieuwe eigenaar kunnen ook andere belanghebbenden worden gepolst over de voorgenomen herbestemming. Verder is het belangrijk om met deskundigen de effecten en risico's van herbestemming door te spreken. Wijziging in de bestemming kan door fiscale gevolgen voor onbedoelde neveneffecten leiden. Voor een onderzoek naar herbestemming kan de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed subsidie verstrekken, vanuit de Subsidieregeling Stimulering Herbestemming Monumenten. Meer informatie kan worden gevonden via de site van de Rijksdienst, www.cultureelerfgoed.nl.
Bij nevengebruik en herbestemming kan de omvang van administratie toenemen. Dit brengt vergroting van kosten en werklast met zich mee. Deze kosten kunnen mogelijk (gedeeltelijk) worden verdisconteerd bij de vaststelling van de huurtarieven. De extra werklast kan ook worden uitbesteed. Namen en adressen van dienstverleners die (betaald) diensten aanbieden, kunnen bij de Dienstenorganisatie worden opgevraagd.
Het spreekt voor zich dat bij elke andere vorm dan kerkelijk gebruik met alle mogelijk betrokkenen moet worden overlegd. Heeft een predikant werkruimte in het kerkgebouw? Hebben er organisten les op het orgel? Is de koster of beheerder toegerust voor nieuwe taken of gaat deze anderen aansturen? Overleg en afspraken scheppen duidelijkheid in taken, verantwoordelijkheden en bevoegdheden. Aanstelling van een projectleider gedurende een onderzoek naar kansen bij ander gebruik, ontlast de kerkenraad. Een kerkenraad kan op deze wijze de concrete uitvoering van het onderzoek d uit handen geven en zicht houden op tijd, middelen en resultaat. Gedurende het project blijft de kerkenraad eindverantwoordelijk.

2.5 TWEE BELANGRIJKE AANDACHTSPUNTEN

Het tijdsaspect is een belangrijk gegeven. Projecten die aanpassing van het kerkgebouw beogen, worden van tevoren in een planning weergegeven. Is daarin ook marge ingebouwd voor tegenvallers? Wordt er iemand gevraagd om de planning te controleren op actualiteit? Goede controle op de voortgang van een project levert inzicht op en – nog belangrijker – zicht op het doel. Een dergelijk project kan niet zonder meer door het college van kerkrentmeesters 'erbij worden gedaan'. Anderen zullen daarbij moeten helpen. In de gemeente zijn soms onvermoede talenten die geen ambt vervullen maar wel een andere bijdrage kunnen leveren aan het werken en wonen van de gemeente.

2 voorheen werden diensten aangeboden via gemeente-adviseurs. De Dienstenorganisatie gaat deze werkzaamheden vanuit het Landelijk Dienstencentrum in Utrecht verrichten.

Het inventariseren van talenten kan een goed inzicht bieden in de mogelijkheden binnen de gemeente, al zijn er ook door gemeenten goede resultaten geboekt met mensen uit de directe nabijheid van het kerkgebouw die niet of niet vaak in de kerk komen.
Ook de communicatie is een betekenisvol instrument in deze processen. Bespreek tijdig met gemeenteleden, kerkenraad of RCBB wat er wordt onderzocht en op welke manieren mensen inspraak kunnen of volgens de kerkorde moeten hebben. De ervaring heeft geleerd dat zorgvuldigheid en transparantie in het besluitvormingsproces een belangrijke voorwaarde is. In een gemeenteavond kan van tevoren worden afgesproken hoe de procedure zal verlopen en op welke manier de gemeenteleden worden geïnformeerd en reacties kunnen geven, en wat ermee wordt gedaan. Zo blijft inspraak betekenisvol.

2.6 INFORMATIE PER KERKELIJKE REGIO

Om niet alle unieke situaties te beschrijven met hun specifieke omstandigheden, wordt opgesomd waar de meest gangbare ideeën gevonden kunnen worden. Deskundige organisaties en personen hebben ervaring en kennis opgedaan bij mogelijkheden voor nevengebruik. Die mogelijkheden en kansen moeten worden benut. In een indeling per regio worden de mogelijkheden gegeven, waar kennis en ervaring kunnen worden gehaald. Bij de indeling per regio is gekozen voor het werkgebied van een RCBB. Leden van een RCBB zijn op de hoogte van de situatie in hun regio en kunnen de kennis doorgeven aan anderen. Nederland is verdeeld in negen regio's waarin een RCBB werkzaam is. De grenzen van de regio's zijn zo ongeveer gelijk aan provinciegrenzen.

2.7 OVERZICHT VAN REGIONALE ORGANISATIES EN PERSONEN DIE BEHULPZAAM KUNNEN ZIJN, GERUBRICEERD NAAR REGIO/WERKGEBIED VAN HET RCBB:

Krimpaspect: het kerkgebouw

Gelderland		
Organisatie:	*Naam:*	*Te bereiken voor:*
Protestantse Kerk	Gemeenteadviseur Kerkbeheer	Advies m.b.t. gebouwen (beleid, gebruik, veiligheid, communicatie, herbestemming, oprichten stichting, financiën).
	RCBB	Toezicht op o.a. beheerszaken, het oprichten of deelnemen aan stichtingen, bemiddelen bij geschillen.
	RACV (Regionaal adviseur classicale vergadering)	Gerichte adviezen op procedureel en kerkordelijk gebied (geen procesbegeleiding).
Particuliere organisatie	SBKG Gelderland	• Het opmaken van een bouwkundig instandhoudingsplan voor één of meer jaren. • Het begeleiden van de uitvoering van instandhoudingsplannen. • De projectbegeleiding van restauratie en verbouwplannen. • Het werven van subsidies en fondsbijdragen voor bovengenoemde plannen.
	Stichting Oude Gelderse Kerken	Advies voor beheerders van monumenten, overname van kerkgebouw.
(semi)Overheid	Provincie Gelderland	Subsidie bij onderzoek naar herbestemming of multifunctionaliteit.
Subsidie (informatie afkomstig van monumenten.nl)	Rijksmonument	Instandhoudingssubsidie https://www.monumenten.nl/provincies/gelderland.
	Gemeentemonument	Afhankelijk van de gemeente.
	Andere gebouwen	Niet bekend.
Andere instellingen	Commerciële organisaties	Ontwerp, uitvoering herinrichting: namen en adressen zijn beschikbaar via Gemeenteadviseur Kerkbeheer van de Protestantse Kerk.

Zuid-Holland		
Organisatie:	*Naam:*	*Te bereiken voor:*
Protestantse Kerk	Gemeenteadviseur Kerkbeheer	Advies m.b.t. gebouwen (beleid, gebruik, veiligheid, communicatie, herbestemming, oprichten stichting, financiën).
	RCBB	Toezicht op o.a. beheerszaken, het oprichten of deelnemen aan stichtingen, bemiddelen bij geschillen.
	RACV (Regionaal adviseur classicale vergadering)	Gerichte adviezen op procedureel en kerkordelijk gebied (geen procesbegeleiding).
Particuliere organisatie	SBKG Zuid-Holland	Advies bij restauratie, verbouw en onderhoud van kerkgebouwen en bijbehorend meubilair, begraafplaatsen en andere kerkelijke objecten. Het aanvragen van subsidie en opmaken van meerjarenonderhoudsplannen.
	Stichting Oude Hollandse Kerken	De SOHK houdt zich in de provincies Noord- en Zuid-Holland bezig met het restaureren, beheren en exploiteren van monumentale kerkgebouwen.
Subsidie (informatie afkomstig van monumenten.nl)	Rijksmonument	Instandhoudingssubsidie / subsidieregeling herbestemming https://www.monumenten.nl/provincies/zuid-holland.
	Gemeentemonument	Afhankelijk van de gemeente.

Friesland		
Organisatie:	*Naam:*	*Te bereiken voor:*
Protestantse Kerk	Gemeenteadviseur Kerkbeheer	Advies m.b.t. gebouwen (beleid, gebruik, veiligheid, communicatie, herbestemming, oprichten stichting, financiën).
	RCBB	Toezicht op o.a. beheerszaken, het oprichten of deelnemen aan stichtingen, bemiddelen bij geschillen.
	RACV (Regionaal adviseur classicale vergadering)	Gerichte adviezen op procedureel en kerkordelijk gebied (geen procesbegeleiding).
Particuliere organisatie	SBKG Noord-Nederland	Advies bij het beheren van (kerk)gebouwen, bijbehorend meubilair op het gebied van restauratie, (planmatig)onderhoud, her-, ver- en nieuwbouw.
	Stichting Alde Fryske Tsjerken	Informatie voor monumenten en evt. overname kerkgebouw.
	Steunpunt Monumentenzorg Fryslân	Informatie over de gebouwde en de archeologische monumentenzorg, over vergunningen, procedures, subsidies en meer.
(semi)Overheid	Deltateam Fryske Tsjerken	Advies over mogelijke herbestemming. Informatie over Friese kerken.
Subsidie (informatie afkomstig van monumenten.nl)	Rijksmonument	Instandhoudingssubsidie / subsidieregeling herbestemming https://www.monumenten.nl/provincies/friesland.
	Gemeentemonument	Afhankelijk van de gemeente.
	Andere gebouwen	Niet bekend.

Overijssel-Flevoland		
Organisatie:	*Naam:*	*Te bereiken voor:*
Protestantse Kerk	Gemeenteadviseur Kerkbeheer	Advies m.b.t. gebouwen (beleid, gebruik, veiligheid, communicatie, herbestemming, oprichten stichting, financiën).
	RCBB	Toezicht op o.a. beheerszaken, het oprichten of deelnemen aan stichtingen, bemiddelen bij geschillen.
	RACV (Regionaal adviseur classicale vergadering)	Gerichte adviezen op procedureel en kerkordelijk gebied (geen procesbegeleiding).
Subsidie (informatie afkomstig van monumenten.nl)	Rijksmonument	Instandhoudingssubsidie / subsidieregeling herbestemming https://www.monumenten.nl/provincies/overijssel en https://www.monumenten.nl/provincies/flevoland.
	Gemeentemonument	Afhankelijk van de gemeente.
	Andere gebouwen	Niet bekend.

Groningen-Drenthe		
Organisatie:	*Naam:*	*Te bereiken voor:*
Protestantse Kerk	Gemeenteadviseur Kerkbeheer	Advies m.b.t. gebouwen (beleid, gebruik, veiligheid, communicatie, herbestemming, oprichten stichting, financiën).
	RCBB	Toezicht op o.a. beheerszaken, het oprichten of deelnemen aan stichtingen, bemiddelen bij geschillen.
	Taakgroep Gebouwen in Groningen-Drenthe	Adviesorgaan van het RCBB Groningen-Drenthe.
	RACV (Regionaal adviseur classicale vergadering)	Gerichte adviezen op procedureel en kerkordelijk gebied (geen procesbegeleiding).
Particuliere organisatie	SBKG Noord-Nederland	Advies m.b.t. gebouwen.
	Stichting Oude Groninger Kerken	Informatie voor monumenten en evt. overname kerkgebouw.
	Erfgoedpartners	Informatie over cultureel ondernemerschap en advies voor beheer.
	Stichting Oude Drentse Kerken	Evt. overname kerkgebouw.
Subsidie (informatie afkomstig van monumenten.nl)	Rijksmonument	Instandhoudingssubsidie / subsidieregeling herbestemming https://www.monumenten.nl/provincies/groningen en https://www.monumenten.nl/provincies/drenthe.
	Gemeentemonument	Afhankelijk van de gemeente.
	Provinciaal monument (alleen Drenthe)	Zie voor meer informatie www.provincialemonumentendrenthe.nl/financiering.

Noord-Brabant en Limburg		
Organisatie:	*Naam:*	*Te bereiken voor:*
Protestantse Kerk	Gemeenteadviseur Kerkbeheer	Advies m.b.t. gebouwen (beleid, gebruik, veiligheid, communicatie, herbestemming, oprichten stichting, financiën).
	RCBB	Toezicht op o.a. beheerszaken, het oprichten of deelnemen aan stichtingen, bemiddelen bij geschillen.
RCBB Noord-Brabant en Limburg	Werkgroep kerkgebouwen RCBB NB&L	Advies m.b.t. bouwkundige zaken.
	RACV (Regionaal adviseur classicale vergadering)	Gerichte adviezen op procedureel en kerkordelijk gebied (geen procesbegeleiding).
Particuliere organisatie	SBKG Zuid-Nederland	Advies en begeleiding bij restauratie, herstel en onderhoud van (kerk)gebouwen en orgels.
Subsidie (informatie afkomstig van monumenten.nl)	Rijksmonument	Instandhoudingssubsidie / subsidieregeling herbestemming https://www.monumenten.nl/provincies/noord-brabant en https://www.monumenten.nl/provincies/limburg.
	Gemeentemonument	Afhankelijk van de gemeente.
Stichting Monumenten-huis Brabant	meenteadviseur Kerkbeheer	Ondersteunen en faciliteren van particuliere organisaties en instellingen, werkzaam op het terrein van de cultuurhistorie.

Utrecht		
Organisatie:	*Naam:*	*Te bereiken voor:*
Protestantse Kerk	Gemeenteadviseur Kerkbeheer	Advies m.b.t. gebouwen (beleid, gebruik, veiligheid, communicatie, herbestemming, oprichten stichting, financiën).
	RCBB	Toezicht op o.a. beheerszaken, het oprichten of deelnemen aan stichtingen, bemiddelen bij geschillen.
	RACV (Regionaal adviseur classicale vergadering)	Gerichte adviezen op procedureel en kerkordelijk gebied (geen procesbegeleiding).
Particuliere organisatie	Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen Utrecht	Advies bij beheerszaken
Subsidie (informatie afkomstig van monumenten.nl)	Rijksmonument	Instandhoudingssubsidie / subsidieregeling herbestemming https://www.monumenten.nl/provincies/utrecht.
	Gemeentemonument	Afhankelijk van de gemeente.
	meenteadviseur Kerkbeheer	

Noord-Holland		
Organisatie:	*Naam:*	*Te bereiken voor:*
Protestantse Kerk	Gemeenteadviseur Kerkbeheer	Advies m.b.t. gebouwen (beleid, gebruik, veiligheid, communicatie, herbestemming, oprichten stichting, financiën).
	RCBB	Toezicht op o.a. beheerszaken, het oprichten of deelnemen aan stichtingen, bemiddelen bij geschillen.
	RACV (Regionaal adviseur classicale vergadering)	Gerichte adviezen op procedureel en kerkordelijk gebied (geen procesbegeleiding).
Particuliere organisatie	Stichting Oude Hollandse Kerken	De SOHK houdt zich in de provincies Noord- en Zuid-Holland bezig met het restaureren, beheren en exploiteren van monumentale kerkgebouwen.
Subsidie (informatie afkomstig van monumenten.nl)	Rijksmonument	Instandhoudingssubsidie / subsidieregeling herbestemming https://www.monumenten.nl/provincies/noord-holland.
	Gemeentemonument	Afhankelijk van de gemeente.
	Provinciaal monument	Diverse initiatieven https://www.monumenten.nl/provincies/noord-holland.
Provinciaal initiatief	Herbestemming NH	Herbestemming NH initieert de dialoog tussen eigenaren, experts, creatieven en bewoners over kansrijke nieuwe functies van leegstaande karakteristieke gebouwen in Noord-Holland.

Zeeland		
Organisatie:	*Naam:*	*Te bereiken voor:*
Protestantse Kerk	Gemeenteadviseur Kerkbeheer	Advies m.b.t. gebouwen (beleid, gebruik, veiligheid, communicatie, herbestemming, oprichten stichting, financiën).
	RCBB	Toezicht op o.a. beheerszaken, het oprichten of deelnemen aan stichtingen, bemiddelen bij geschillen.
	Werkgroep kerkgebouwen Zeeland via RCBB Zeeland	Advies en ondersteuning aan gemeenten die aanpassingen willen aan kerkgebouw en/of interieur.
	RACV (Regionaal adviseur classicale vergadering)	Gerichte adviezen op procedureel en kerkordelijk gebied (geen procesbegeleiding).
Particuliere organisatie	Stichting Oude Zeeuwse Kerken	Het bevorderen van de belangstelling voor Zeeuwse historische kerkgebouwen en de instandhouding ervan.
Subsidie (informatie afkomstig van monumenten.nl)	Rijksmonument	Instandhoudingssubsidie / subsidieregeling herbestemming https://www.monumenten.nl/provincies/zeeland.
	Gemeentemonument	Afhankelijk van de gemeente.

De bovenstaande gegevens geven slechts de meest bekende organisaties en initiatieven weer. Ontbrekende informatie kan worden doorgegeven aan de contactpersoon van deze uitgave, waarvan de gegevens zijn opgenomen onder ‘adressen’.

Stichting vrienden van het witte kerkje
Gasselte

3. Krimpaspect menskracht

'Bij ons in de gemeente zouden eens wat meer mensen betrokken mogen zijn. Nu doen een paar mensen heel veel werk.'

Deze uitspraak roept in veel gemeenten herkenning op. Mensen die ambtsdrager willen worden, doen dat voor een kortere periode of zijn eenvoudigweg druk met andere zaken. Maar 'zonder mensen geen kerk' wordt er terecht gezegd. Om gemeente te kunnen zijn, zijn er gemeente-leden nodig, mensen die verbonden willen zijn met de gemeente en daaraan hun steentje willen bijdragen, door deelname aan het gemeenteleven of het uitvoeren van een bepaalde taak.

Waar mensen samenwerken in een verband is samenhang nodig. Samenwerken vereist het maken van afspraken over het doel en de werkwijze. Gezamenlijke oriëntatie en doelgerichtheid zijn belangrijke uitgangspunten. De drijfveren van vrijwilligers kunnen daarentegen echter verschillen. Waar de één samen aan een klus werken prettig vindt, kan de ander zich beter vinden in een bepaalde specialisatie. Hoe dan ook, ieder talent in de gemeente is welkom. Maar wat gebeurt er als er gaten vallen en bepaalde functies niet meer kunnen worden vervuld vanwege aanhoudende vacatures? Gaan anderen een stapje harder lopen en nog een taak erbij doen?

3.1 KENSCHETS

Als het hier gaat over 'menskracht' in en om de kerk, dan gaat het over vrijwilligers en beroepskrachten die een bepaalde taak of functie vervullen, ten dienste van de gemeente. Beide hebben te maken met diverse ontwikkelingen in de kerk. De traditionele verbanden waarin vrijwilligers hun taak als een vanzelfsprekende plicht beschouwden, zijn bezig te verdwijnen. In plaats daarvan hebben we nu te maken met vrijwilligers die gedreven worden door individuele keuzes, gebaseerd op beschikbaarheid van tijd en persoonlijke belangstelling. In tegenstelling tot de professionals zijn er voor de bijna tweehonderdduizend vrijwilligers binnen de gemeenten van de Protestantse Kerk geen vaste regelingen. Voor de professionals geldt een officiële Arbeidsvoorwaardenregeling.

◀ *Protestantse Kerk te Gasselte; inzet: een brievenbus met folders van de Stichting vrienden van het witte kerkje, die aan de kerkhofmuur hangt.*

3.2 PROFESSIONALS

De kerk is als arbeidsmarkt deel van de non-profitsector. Deze is soms onoverzichtelijk doordat betaald en onbetaald werk door elkaar lopen. In de komende jaren zal een groot deel van de betaalde krachten de kerk verlaten in verband met hun leeftijd. Ook de markt zelf zal krimpen als gevolg van het kleiner worden van de kerk. Een en ander zal zijn weerslag hebben op de vrijkomende vacatures en formatieomvang.

Er zijn ongeveer achttienhonderd predikanten voor gewone werkzaamheden met een gemiddelde werktijd van 85% (cijfers 2015). Het register van kerkelijk werkers vermeldt in het Jaarboek van de Protestantse Kerk driehonderdtwintig geregistreerde aanstellingen. In de situaties waarbij de werktijd bekend is, is de gemiddelde werktijd 52% (cijfers 2015).

3.3 VRIJWILLIGERS

De gemeente is ondenkbaar zonder meewerkende vrijwilligers of taakdragers. Een krimpend vrijwilligersbestand kan de continuïteit van het vele werk in gevaar brengen.

Dé vrijwilliger bestaat niet. Meewerkende vrijwilligers zijn er in uiteenlopende functies: lector, organist, kerkenraadslid, commissielid of klusjesmens. Projectmatig werk, waarmee een begin en eind van een taak wordt bedoeld, is populairder dan meerjarig ambtsdragerschap.

De vrijwilliger als beheerder

Beheerders van kerkgebouwen en kerkrentmeesters vervullen soms werkgeverstaken. Niet ten opzichte van de predikant (die is niet in loondienst) maar van kerkelijk werkers of andere professionals. Ze zijn vaak ook aanstuurder van vele vrijwilligers. Deze taak is verre van eenvoudig. Met betaald personeel is er een contract waarin afspraken tussen werknemer en werknemer zijn vastgelegd. Onbetaald personeel, zoals vrijwilligers, kun-

nen een vrijwilligersovereenkomst[3] aangaan. Kunnen, want het is niet verplicht. Uit het voorgaande blijkt dat minder mensen zich geroepen voelen vrijwilligerstaken te verrichten, waaraan hoge deskundigheidseisen of inzet worden gevraagd. Dat geldt zeker voor de functie van (ouderling-)kerkrentmeester. Dit gegeven maakt een verantwoord beheer van kerkgebouwen op den duur kwetsbaar en risicovol.

3.4 BELEIDSMATIGE AANPAK

Het is verstandig om tijdig op deze ontwikkelingen in te spelen. Dit kan door voor de gemeente een beleidsvisie op langere termijn te ontwikkelen. Waar staat onze gemeente over tien jaar, als we zo doorgaan? Hoeveel leden zullen er naar verwachting zijn? Hoeveel kerkgangers, hoeveel vrijwilligers? Wat is dan de leeftijdsopbouw? En hoe zal het financieel zijn gesteld? Kunnen we nog een predikant betalen? En een kerkgebouw onderhouden? Hierbij kan gebruik gemaakt worden van algemene statistische gegevens voor de Protestantse Kerk. Op grond daarvan kan een visie ontwikkeld worden en keuzen worden gemaakt voor de toekomst.

Ook een analyse van de omgeving kan nuttig zijn. Dat lijkt bedrijfsmatig, maar het is goed om te weten hoe de omgeving van de kerk zich ontwikkelt. Komt er nieuwbouw? Welke politieke besluitvorming (zoals bijvoorbeeld de Wmo) is van invloed? Deze en andere vragen kunnen bijdragen aan gedachtenvorming over een beleid op langere termijn.

Dit is beter dan de zaak op zijn beloop te laten en her en der activiteiten te schrappen omdat de mensen of middelen ontbreken. Beleidsmatig naar de toekomst kijken heeft het voordeel dat er een scherper zicht ontstaat op de verhouding tussen onze doelen enerzijds en de menskracht en middelen die daarvoor beschikbaar of noodzakelijk zijn anderzijds. Wat willen we in de toekomst bereiken, wie hebben we daarvoor nodig en hoeveel gaat dat kosten?

3.5 VRIJWILLIGERSBELEID

Bij de vermindering van professionele arbeidsplaatsen in de gemeenten is een aantal gevolgen te voorzien. Taken worden overgedragen aan vrijwilligers en dat vraagt om zorgvuldigheid. In het algemeen geldt dat er al snel twee tot vier vrijwilligers nodig zijn om het werk van een voltijds professional aan over te dragen. Die moeten vervolgens worden geworven, geïnstrueerd en begeleid. Een vrijwilligerscoördinator kan worden gezocht om de vrijwilligers te begeleiden. Training en opleiding kan worden geboden aan vrijwilligers.

Daarnaast zijn er formele randvoorwaarden waarmee rekening moet worden gehouden, zoals verzekeringen voor vrijwilligers. Professionals kennen verplichte verzekeringen, vrijwilligers kunnen gebruik maken van verzekeringen. Het is de verantwoordelijkheid van de kerkenraad of het college van kerkrentmeesters om hierin te voorzien. Het werken met vrijwilligers kan worden vastgelegd in een beleidsplan. Een dergelijk plan bevat de plaatselijke visie (‘wat voor gemeente willen we zijn’), welke taken, verantwoordelijkheden en bevoegdheden heeft de vrijwilliger, en misschien wel het belangrijkste: hoe wordt de vrijwilliger gewaardeerd? Zijn er periodieke activiteiten waarin de vrijwilliger in het zonnetje wordt gezet? Worden er vergoedingen uitbetaald?[4] Een beleidsplan waarin deze aandachtspunten worden beschreven dient de samenhang en de richting.

3.6 UITBESTEDEN VAN TAKEN (TEGEN BETALING)

Een beweging die tegengesteld is aan de toenemende inzet van plaatselijke vrijwilligers, is het uitbesteden van werk aan professionals. In deze beweging wordt het werk van vrijwilligers overgedragen aan betaalde dienstverleners. Dat kan nodig zijn vanwege een tekort aan vrijwilligers of aan deskundigheid. Toenemende complexiteit in bijvoorbeeld wetgeving kan een reden zijn om deskundigheid van buiten in te kopen. Hiermee wordt een deel van de verantwoordelijkheid uitbesteed. Het college van kerkrentmeesters en de kerken-

3 Voorbeelden van een vrijwilligersovereenkomst zijn te vinden via: http://www.protestantsekerk.nl/actief-in-de-kerk/arbeidsvoorwaarden/vrijwilligers/Paginas/default.aspx.

4 De belastingdienst heeft voor het onbelast uitbetalen van de vrijwilligersvergoeding grenzen gesteld. Ook mag de vergoeding die wordt verstrekt, niet te dicht in de buurt komen van een marktconforme beloning. Per jaar mag niet meer worden vergoed/ontvangen dan € 1.500,-. Per maand mag de vergoeding niet meer dan € 150,- bedragen. Per uur mag de vergoeding niet meer dan € 4,50 bedragen.

raad blijven wel eindverantwoordelijk voor de taken die worden uitbesteed. Enerzijds kost het uitbesteden geld, anderzijds kan men zich richten op kernzaken in de gemeente.

Samenhang is belangrijk

Samenvattend kan worden gesteld dat mensen (bestuur, vrijwilligers, beroepskrachten) met elkaar een zekere samenhang vormen. Het is van belang dat zij niet worden overvraagd. De samenhang met structuur (gebouwen, geld, gereedschappen als meerjarenbegroting e.d.) is essentieel voor de organisatievitaliteit. Mooier gezegd: rentmeesterschap. Het rentmeesterschap dient te zijn gericht op toekomstbestendigheid van de gemeente. Misschien niet met het aantal mensen en de middelen die in het nabije verleden zo vanzelfsprekend aanwezig waren, maar wel met een toekomstbestendige en realistische aanpak.
In de volgende paragraaf worden kansen voor de optimale inzet van vrijwilligers uitgewerkt.

3.7 KANSEN VOOR INZET VAN VRIJWILLIGERS

Als in de gemeente gebruik wordt gemaakt van de inzet door vrijwilligers is er een aantal mogelijkheden om de inzet efficiënt te benutten:

- Manieren van werving, selectie, begeleiding en afscheid van de vrijwilliger kunnen worden gevraagd aan de Dienstenorganisatie.
- Telefonische informatie via de Protestantse Kerk: P&O-services is binnen de Dienstenorganisatie van de Protestantse Kerk het aanspreekpunt voor vragen over de positie van vrijwilligers: tel. (030) 880 18 80 of e-mail arbeidsvoorwaarden@protestantsekerk.nl.
- Mentoraat van een (oud)ambtsdrager die kennis en ervaring heeft met het begeleiden van vrijwilligers. Natuurlijk kan ook iemand anders uit de gemeente of een andere gemeente worden gevraagd. Het gaat erom dat er vaardigheden worden opgedaan die horen bij de functie die wordt vervuld. De Dienstenorganisatie kan helpen bij training en het verzorgen van maatwerk in een gemeente.
- De Protestantse Kerk biedt training aan voor mensen die werken met vrijwilligers. Voor meer informatie kan contact worden opgenomen met het Protestants Centrum voor Toerusting en Educatie, tel. (030) 880 15 58 of e-mail pcte@protestantsekerk.nl.
- De Dienstenorganisatie kan helpen om in de plaatselijke context een beleid te ontwikkelen met betrekking tot vrijwilligers.
- Samenwerken met andere (kleine) gemeenten kan een goede impuls zijn. Niet alleen de uitwisseling van kennis en ideeën, maar ook taken als pastoraat, diaconaat of beheerszaken kunnen samen worden gedaan. De Protestantse Kerk heeft informatie beschikbaar via http://www.protestantsekerk.nl/werkvelden/Gemeenteopbouw/Samenwerken/Paginas/default.aspx. Onder bepaalde voorwaarden kan zelfs subsidie worden toegekend.
- Het vormen van netwerken die kennis en ervaring uitwisselen. Beheerders en kerkrentmeesters kunnen contacten en kennis opdoen door het bezoeken van bijeenkomsten in hun regio, zoals die ook door de Vereniging voor Kerkrentmeesterlijk Beheer worden georganiseerd. Ook andere bijeenkomsten zoals cursussen en workshops of een bezoek aan de classis kunnen een aanleiding vormen om met gelijkgestemden een vorm van samenwerking aan te gaan.

3.8 KANSEN VOOR INZET VAN EXTERNE ORGANISATIES OF PERSONEN

De gemeente, vertegenwoordigd door de kerkenraad of kerkrentmeesters, kan er voor kiezen om – onder behoud van de eindverantwoordelijkheid – (bepaalde) taken door externe organisaties tegen betaling uit te laten voeren. De financiële administratie bijvoorbeeld is een duidelijk afgebakende hoeveelheid werk dat kan worden uitbesteed aan een externe persoon of organisatie. Grotere gemeenten in de regio kan daarvoor ook om hulp gevraagd worden. Deze hebben vaak een kerkelijk bureau waar administratieve verwerking met behulp van gespecialiseerde software en deskundige mensen plaatsvindt. Daarnaast is er een landelijke organisatie die voor veel gemeenten de administratie uit handen neemt: het Kantoor der Kerkelijke Administraties (KKA) te Amersfoort, tel. (033) 467 10 10 of e-mail info@kkgkka.nl. Het vereist afstemming over de software en de inzet van mensen, maar natuurlijk kunnen gemeenten die in elkaars nabijheid liggen hun krachten bundelen. Hoe heeft de buurgemeente bepaalde zaken geregeld? Het samen organiseren van gezamenlijke taken kan een eerste stap zijn in verdere samenwerking.
Ook bij de dienstenorganisatie van de Protestantse Kerk kan worden nagevraagd welke deskundige adviseurs hierbij van dienst kunnen zijn. (Via de servicedesk, tel. 030 880 1880).
Zonder mensen is er geen kerk. Mensen zijn onmisbaar in de gemeente. Maar ook: zonder mensen is er geen geld. Geld speelt ook een belangrijke, geestelijke rol in de gemeente. Geld is nodig voor de instandhouding van de gemeente en haar activiteiten op pastoraal en diaconaal gebied. Daarover gaat deze paragraaf over financiën.

4. Krimpaspect financiën

4.1 KENSCHETS

'Ik vind de gemeenteavond altijd gezellig. Je hebt wat meer tijd voor elkaar en het is belangrijk voor de saamhorigheid. Alleen dat gedeelte over de cijfers en geld iedere keer! Dat hoeft van mij niet.'

Geld: het kan gesprekken doen verstommen maar ook verstomde gesprekken nieuw leven inblazen. Soms heeft het alle aandacht, maar het kan ook als ingewikkeld worden ervaren. Of overbodig, zoals in bovenstaand citaat.

Landelijke cijfers wijzen uit dat meer dan de helft van gemeenten in de Protestantse Kerk rode cijfers schrijft of binnenkort gaat schrijven. Deze gegevens zijn afkomstig van het RCBB, die de jaarrekeningen en begrotingen aan een onderzoek onderwerpt. Deze rol van het RCBB is belangrijk, omdat zij landelijke trends kan waarnemen en gemeenten kan wijzen op bedreigingen en kansen.

Een gemeente heeft geld nodig voor de eredienst en pastoraat, voor diaconaat en missionair werk, voor jeugdwerk, voor gebouwen, voor de administratie van leden en financiën. Dat geld moet bijeen worden gebracht door gemeenteleden, en dat is een van de kerntaken van kerkrentmeesters. Daarmee is niet gezegd dat financiële tekorten een zaak zijn van het college van kerkrentmeesters alleen. Het college maakt de gemeente deelgenoot van de financiële situatie en doet een beroep op haar medewerking.

In het algemeen is de volgende beschrijving voor veel gemeenten herkenbaar: de kosten stijgen gestaag en de inkomsten dalen. Inkomsten kunnen dalen door afnemende financiële betrokkenheid, verminderde subsidies en rente-inkomsten.

De inkomstenkant van de gemeente wordt eerst beschreven. Inzicht in de soorten inkomsten kan perspectieven bieden op mogelijke kansen en mogelijkheden, die vervolgens worden uitgewerkt in paragraaf 4.4. van dit hoofdstuk. Het accent ligt op inkomsten en baten voor gebouwen.

◀ *Broerenkerk te Zwolle, nu in gebruik als boekhandel.*

4.2 INKOMSTEN

Mogelijke inkomsten van gemeenten die betrekking hebben op gebouwen:

- Inkomsten uit verhuur van (het) (kerk)gebouw(en). Sommige kerkgebouwen lenen zich uitstekend voor het organiseren van concerten en evenementen. De mogelijkheden om te verhuren zijn mede afhankelijk van de geografische ligging van het kerkgebouw, aanwezige instrumenten, akoestiek en de mogelijkheid om de kerkvloer voor diverse doeleinden te benutten. Ook zijn er inkomsten uit andere gebouwen zoals een gemeentecentrum en een pastorie of kosterswoning.
- Bijdragen en collecten van leden van de geloofsgemeenschap; dit is de grootste bron van inkomsten voor kerken. De meeste gemeenten in de Protestantse Kerk doen mee aan de geldwervingsactie Actie Kerkbalans die elk jaar in januari plaatsvindt. De actie wordt gehouden door plaatselijke gemeenten en de opbrengst is volledig bestemd voor de plaatselijke gemeenten.

Daarnaast heeft de gemeente vaak nog andere bronnen van inkomsten zoals rentebaten, pachten, legaten en subsidies. Soms zijn deze geoormerkt voor bepaalde doelen. De kosten voor het beheer van gebouwen worden veelal gefinancierd uit de inkomsten uit de bezittingen en de bijdragen van gemeenteleden.

Andere acties zoals een rommelmarkt, plantenverkoop, verkoop van oliebollen en andere activiteiten kunnen succesvol zijn voor zowel de saamhorigheid als de financiële opbrengst.

4.3 KOSTEN VOOR GEBOUWEN

Tot de beheerskosten van gemeenten met betrekking tot gebouwen worden veelal de volgende posten gerekend:

- De energiekosten die over het algemeen het grootste deel uitmaken van de beïnvloedbare beheerskosten.
- Het onderhoud van gebouwen dat ieder jaar geld kost. Een meerjarenbegroting helpt om toekomstige uitgaven te verdelen over diverse jaren zodat er gespaard kan worden voor noodzakelijk (groot) onderhoud. Daarvoor is een periode van zes jaren wel het

minimum. Er zijn gebouwdelen (zoals een leien dak) die veel langer meegaan, en er zijn gemeenten die daarom zelfs rekening houden met een periode van dertig jaar.
- De verzekeringen van mensen en gebouwen. Van bestuurdersaansprakelijkheid tot het verzekeren van het kostbare interieur, het zijn jaarlijks terugkerende kosten. Een vuistregel hierbij is: als het risico te groot wordt voor een gemeente, is het raadzaam om een verzekering af te sluiten.
- De kosten beheer en administratie. Het beheer en de administratie kunnen ondergebracht zijn bij een vrijwilliger die het gratis doet. Als dat niet mogelijk blijkt, is men aangewezen op gespecialiseerde organisaties die de administratie kunnen verzorgen. Ook het opmaken van een jaarrekening en het opstellen van een (meerjaren)begroting kan aan deze organisaties worden uitbesteed. De kosten zijn afhankelijk van de grootte van de kerkelijke gemeente en de hoeveelheid werk.

4.4 GEVOLGEN VOOR HET KERKGEBOUW

De trends en ontwikkelingen die zijn beschreven wijzen op een daling van inkomsten en een toename van kosten. Als die trend aanhoudt, en daar lijkt het op, zullen de financiële tekorten van plaatselijke gemeenten toenemen. Bij tekorten van geringe omvang kan met enige creativiteit en moeite nog iets worden gedaan om deze te verhelpen. Bij grote tekorten moeten de uitgaven structureel worden verminderd. Vaak leidt dit tot het geleidelijk terugbrengen van de predikantsformatie. In het uiterste geval worden gebouwen afgestoten, of ander onroerend goed. Tussen deze twee uitersten hebben gemeenten een weg te kiezen.

4.5 BELEIDSMATIGE VISIE

Ook hier moet op het belang worden gewezen van het ontwikkelen van een toekomstvisie voor de gemeente en de faciliteiten die daarvoor nodig zijn, zoals een kerkgebouw. In hoofdstuk 2 is reeds ingegaan op het nut van een visieontwikkeling op het gebruik van het kerkgebouw ('wel of geen medewerking aan controversieel gebruik') en een analyse van de mogelijkheden voor meervoudig gebruik of nevengebruik.
Als de kerkenraad in samenspraak met de gemeente het meerjarenbeleid voor de gemeente en een bijpassende visie op de benodigde gebouwen heeft ontwikkeld, volgt de opstelling van een meerjarenbegroting. Als het goed is, volgen de financiën immers het beleid. In de meerjarenraming wordt inzichtelijk met welke mogelijke opbrengsten en uitgaven rekening moet worden gehouden, en wat de effecten op langere termijn kunnen zijn van het uitgezette beleid. Een goede meerjarenbegroting kijkt zeven jaar vooruit. Een model voor een meerjarenbegroting kan worden opgevraagd bij een gemeenteadviseur.

4.6 KANSEN

We zetten hieronder de kansen voor het krimpaspect financiën per thema op een rij.

Meerjarenbegroting

Aan de hand van een meerjarenbegroting kunnen zowel de inkomsten als de uitgaven van een gemeente kritisch tegen het licht worden gehouden. Bij de inkomsten is meestal de vraag: hoe kunnen deze worden vermeerderd of, minder ambitieus, hoe kan de daling van inkomsten worden beperkt of gestopt? Bij de uitgaven kan worden nagegaan of die sporen met de beleidskeuzen van de gemeente en overigens doelmatig zijn. De grootste uitdaging is om de inkomsten en uitgaven in balans te houden en structurele exploitatietekorten te voorkomen.
Om te kunnen bepalen of de kosten voor de gebouwen al dan niet op een aanvaardbaar niveau liggen, kan op basis van ervaring de volgende vuistregel worden gehanteerd: een graadmeter voor de totale kosten voor (kerk)gebouwen is het percentage beheerskosten dat het inneemt ten opzichte van de totale exploitatie van de gemeenten. Dit valt te lezen in de jaarrekening, de meerjarenbegroting en het meerjarenonderhoudsplan. Als de beheerskosten het percentage van 25% overstijgen is het zaak om na te gaan waar het grote aandeel kosten van afkomstig is en hoe deze kan worden verlaagd.

Effectief communiceren

Het is van belang om de gemeenteleden jaarlijks goed te informeren over hoe de gemeente er in financiële zin voorstaat. Dit bevordert de transparantie van het financiële beleid en de betrokkenheid van gemeenteleden bij het werk van de kerkrentmeesters en beheerders. Zeker als er financiële tekorten optreden is communicatie van het grootste belang. Een gemeente dient te worden geïnformeerd over de gevolgen die de tekorten

teweeg zullen brengen. Dat is vaak geen populaire boodschap, maar dergelijke ontwikkelingen kunnen en mogen gemeenteleden niet worden onthouden. Heldere getalsmatige informatie kan uitnodigen tot discussie, en een discussie kan gevoed worden door cijfers. De wederzijdse beïnvloeding draagt bij aan het benodigde inzicht en gemeenschappelijk draagvlak voor te nemen maatregelen.

Vermeerdering van inkomsten

De inkomsten uit geldwerving kunnen soms procentueel worden verbeterd met behulp van deskundigen die de aanpak en het foldermateriaal van een gemeente beoordelen en adviezen geven over modernisering van de geldwervingsmethoden. Deze deskundigen zijn als vrijwilliger bereikbaar via het mailadres van het campagnebureau van Kerkbalans, info@kerkbalans.nl.

Bij geldwerving in het algemeen kan het team Ondersteuning Plaatselijke Geldwerving (opg@protestantsekerk.nl) gemeenten helpen.

Gebouwenverhuur kan mogelijk worden uitgebreid of verbeterd. Het heeft gevolgen voor de omvang en intensiteit van de administratie, beschikbaarheid van vrijwilligers en de nodige verzekeringen. Ook kan het energieverbruik toenemen. Administratie kan worden uitbesteed, bijvoorbeeld aan een boekhoudkantoor in de regio van de gemeente, aan een kerkelijk bureau van een grotere plaats of aan het Kantoor der Kerkelijke Administraties (www.kkgkka.nl).

Het oprichten van een Stichting (vrienden van of: restauratie van kerk x in plaats y) kan een middel zijn om nieuwe inkomsten te genereren. Een stichting wordt opgericht met een duidelijk omschreven doel en functie. Er dient goed worden afgestemd met kerkenraad of college over de taken, bevoegdheden en verantwoordelijkheden van de stichting. Het verdient een doordachte afweging om een stichting meer of juist minder zelfstandig te laten zijn. Een op te richten (inter)kerkelijke of gemengde stichting vereist toestemming van het RCBB. Voor meer informatie kan een gemeenteadviseur om advies en/of begeleiding worden gevraagd.

Een moderne wijze om extra inkomsten te genereren, is crowdfunding. Hierbij kunnen veel mensen worden betrokken bij een project door aan veel mensen een geringe

▶ *Evangelisch-Lutherse Kerk in Amersfoort: in gebruik voor kerkelijke en andere activiteiten*

bijdrage te vragen. Via internet kan veel informatie over crowdfunding worden gevonden. Dit kan extra inkomsten opleveren.

Besparing op uitgaven voor gebouwen

De kosten voor het energieverbruik zijn in veel kerkgebouwen hoog. Vooral in monumentale kerkgebouwen kan het energieverbruik voor hoge kosten zorgen. Het loont de moeite om jaarlijks de energietarieven goed te bestuderen en ontwikkelingen te volgen. Daarbij moet worden beseft dat energiemaatschappijen vaak moeite doen om hun gegevens net iets anders te formuleren t.o.v. andere energiemaatschappijen. Hiermee wordt het vergelijken van tarieven een tijdrovende klus. Zeker als jaarlijks wordt gewisseld van leverancier. Maar moeite loont hier. Er kan ook worden meegelift op een collectieve energie-inkoop door marktpartijen. Het collectief Energie voor Kerken (www.energievoorkerken.nl) is een initiatief van het CIO-K (Commissie Kerkelijke Gebouwen van het Interkerkelijk Contact in Overheidszaken) in samenwerking met het energieadviesbureau Hellemans Consultancy B.V.

Door de overheid wordt 50% restitutie verleend op betaalde energiebelasting als er voor minimaal 70% sprake is van religieus gebruik van een kerkgebouw. Ook voor verenigingsgebouwen kan een kerkelijke gemeente – als ANBI-instelling – deze restitutie aanvragen. Bij een monumentaal gebouw met een fors energieverbruik kan de restitutie een paar honderd euro bedragen. Via de website van de Belastingdienst is een aanvraag voor restitutie eenvoudig in te vullen en in te dienen. Eén keer per jaar en binnen dertien weken na afloop van de verbruiksperiode kan om teruggaaf worden verzocht. Voor meer informatie over de regeling en een stroomschema waarmee is na te gaan of men in aanmerking komt voor de restitutie: http://www.belastingdienst.nl/wps/wcm/connect/bldcontentnl/belastingdienst/zakelijk/overige_belastingen/belastingen_op_milieugrondslag/teruggaafregelingen/teruggaafregeling_energiebelasting .

Ook kan een verzoek worden gedaan om energiebelasting over een eerdere periode terug te ontvangen. Dit is echter coulance, geen recht. Bij herbestemming of nevengebruik is de subsidie mogelijk niet meer van toepassing omdat dan het religieus gebruik van minstens 70% is vereist.

Natuurlijk loont het meer om spaarzamer met energie om te gaan. Behalve energiebesparende maatregelen kan het ook duurzaam worden in het kerkgebouw. Veel handige informatie, adressen en verwijzingen naar anderen is te vinden op de site www.groenekerken.nl, een initiatief van Kerk in Actie en Tear.

Als de beheerskosten van het kerkgebouw procentueel meer bedragen dan 25% van de totale exploitatie kan een Gemeenteadviseur Kerkbeheer meehelpen om de kosten te analyseren. Het getal van 25% is een landelijk gemiddelde waarbinnen de meeste gemeenten zich bevinden die een relatief gezond aandeel gebouwbeheerskosten hebben. Ongeveer 60% gaat in de meeste situaties naar uitgaven voor het pastoraat en 15% betreffen overige kosten.

Inzicht in de percentages kan een solide start betekenen voor net aangetreden beheerders. Bovendien kan het voor alle beheerders een stimulans zijn om met omliggende gemeenten in gesprek te gaan om gegevens te vergelijken. In een tijd van krimp is elke besparing welkom. Het vergelijken met elkaar heet met een mooi woord ‘benchmarking’. Hierbij kijkt men naar de beste prestaties van anderen met bijbehorende uitleg om ervan te leren voor de eigen situatie. Nieuw aangetreden beheerders krijgen soms een overstelpende hoeveelheid informatie en soms summiere informatie. Met bovengenoemde informatie kan echter een betere basis worden geboden.

Natuurlijk hoeft de beheerder deze zaken niet allemaal zelf uit te zoeken. Iemand uit de gemeente kan worden gevraagd, en – niet onbelangrijk – iemand die er aardigheid in heeft.

▶ *Zuider-of St. Pancraskerk te Enkhuizen : de noorderbeuk van deze kerk is ingericht als ontmoetingsruimte met in de koorsluiting een stiltecentrum*

5. Afronding en besluit

De vanzelfsprekendheid voorbij
In deze staalkaart is voortdurend gesproken over de kerk en de mensen die er een rol in spelen. De Kerk kan niet zonder mensen en ook de plaatselijke kerk kan niet zonder mensen. Wat zonder meer duidelijk is geworden in de huidige tijd van kerkverlating is dat de functie van kerkgebouwen soms onmiskenbaar is veranderd. Ingrijpend in interieur en exterieur. Ingrijpend ook in levens van mensen die hun leven verbonden zien met het kerkgebouw in hun plaats of wijk. Een nieuwe rol voor het kerkgebouw is een onderdeel van een weg die voortdurend nieuwe inzichten toont. Soms wordt het gewaardeerd, soms verafschuwd. Niet elke rol van het kerkgebouw is passend in onze ogen.

Een blijvende opdracht
De uiteenlopende kansen en mogelijkheden laten veel zien van de creativiteit van mensen in gegeven omstandigheden. Een keur van mogelijkheden is beschreven in de staalkaart. De kracht van het samen delen bestaat erin dat mensen ervaringen uitwisselen. Met die opdracht en oproep wordt de staalkaart afgesloten: de opstellers van de Dienstenorganisatie van de Protestantse Kerk staan open voor aanvullingen, correcties en actualiteiten die betrekking hebben op de beschreven thematiek. Daarmee wordt de staalkaart voortdurend aangepast en gepubliceerd. Ten dienste van gemeenten. De Dienstenorganisatie van de Protestantse Kerk heeft als missie het ondersteunen van de gemeenten bij het uitvoeren van hun taken en activiteiten. De staalkaart is bedoeld als ondersteuning, een wegwijzer in een woud aan keuzerichtingen. De staalkaart is ook bedoeld als groeidocument. Er komen andere tijden met andere mogelijkheden. De opstellers van deze kaart zijn benieuwd naar nieuwe kansen voor kerkgebouwen, frisse ideeën en suggesties. Deze kunnen worden doorgeven aan de contactpersoon van de staalkaart die achterin vermeld staat. Zij zullen in een volgende versie worden opgenomen. Zo houden we de staalkaart samen actueel. Om dienstbaar te zijn aan elkaar.

◀ *(kerk)gebouw het Baken in de nieuwbouwwijk Snel & Polanen en Waterrijk in Woerden, gebouwd in 2011.*

Besluit
Wij besluiten dit document met de gebeden aan het begin en het slot van het lied dat in hoofdstuk 2 werd geciteerd. Hiermee wordt treffend samengevat wat de kernopdracht is van de gemeente van Christus en hoe wij daarmee in onze tijd mogen leren omgaan.

Dat wij onszelf gewonnen geven
aan het bevrijdende bestaan,
aan wat ons uitdaagt om te leven.
Dat wij de stille roep verstaan.

Dat wat wij hebben ons niet gijzelt,
dat wij van elke dwang bevrijd
naar onbekende plaatsen reizen.
Dat Gij ons onderkomen zijt.

Lied 816 vers 1 en 4 uit Liedboek – zingen en bidden in huis en kerk

6. Namen, adressen en informatie van deskundigen en organisaties

In dit hoofdstuk worden behulpzame en deskundige organisaties en personen met de contactgegevens weergegeven, in alfabetische volgorde.

Adviesaanvragen beheerszaken	*Specifieke deskundigheid*
Informatie kan worden verkregen via de Dienstenorganisatie van de Protestantse Kerk (030) 880 18 80 J.Haydnlaan 2a, 3533 AE Utrecht	Kennis en ervaring met complexe verandertrajecten van gemeenten als gevolg van wijziging predikantsformatie, wijkindeling, samenwerking en/of samenvoeging van (wijk)gemeenten. Ervaring met onderzoek, besluitvorming en draagvlak voor ingrijpende gebouwkeuzen zoals nevengebruik, herbestemming en/of verkoop.
Deltateam Fryske Tsjerken	*Specifieke deskundigheid*
Tweebaksmarkt 52, 8911 KZ Leeuwarden http://www.fryslan.frl/11610/deltateam-fryske-tsjerken/	Het Deltateam adviseert kerkbesturen in de provincie Friesland op welke wijze de kerk herbestemd zou kunnen worden. Bovendien adviseert het ondernemers, stichtingen of particulieren die zich in een kerk willen huisvesten. Het Deltateam is kosteloos in te schakelen en komt op afspraak langs.
Erfgoedpartners	*Specifieke deskundigheid*
Museumhuis Groningen, Lopende Diep 8, 9712 NW Groningen http://www.erfgoedpartners.nl/	Steuninstelling voor beheerders van cultureel erfgoed in de provincie Groningen. Zij geeft adviezen, organiseert erfgoedontmoetingen en cursussen. Ontwikkelt samenwerkingsprojecten op het gebied van instandhouding, beheer van monumenten en collecties.
Herbestemmen NH	*Specifieke deskundigheid*
www.herbestemming-nh.nl	Initieert de dialoog tussen eigenaren, experts, creatieven en bewoners over kansrijke nieuwe functies van leegstaande karakteristieke gebouwen in Noord-Holland.
Kantoor der Kerkelijke Goederen (KKG-KKA)	*Specifieke deskundigheid*
Postbus 675, 3800 AR Amersfoort (033) 467 10 10 | www.kkgkka.nl	Taxaties, verkoopbegeleiding, advies en beheer van vastgoed en onroerend goed. Financiële administratie, salarisadministratie en traktementsberekeningen. Het opstellen van begroting en jaarrekening. Advies over verzekeringen. Ondersteuning bij ziekte of vacatures op het kerkelijk bureau.
Monumentenwacht (in iedere provincie aanwezig)	*Specifieke deskundigheid*
Groningen, www.monumentenwachtgroningen.nl Friesland, www.monumentenwacht-fryslan.nl Drenthe, www.monumentenwacht-drenthe.nl Overijssel en Flevoland, www.monumentenwacht-ovfl.nl Gelderland, www.monumentenwacht-gld.nl Utrecht, www.monumentenwacht-utrecht.nl	Inspectie en klein onderhoud aan monumentale gebouwen, training aan vrijwilligers, opstellen meerjarenplannen. Soms provincie-specifiek maatwerk mogelijk.

◀ *Protestantse Kerk te Zundert "Van Goghkerkje"*

Noord-Holland, www.monumentenwachtnoordholland.nl Zuid-Holland, www.erfgoedhuis-zh.nl Zeeland, www.scez.nl Noord-Brabant, www.mwnb.nl Limburg, www.monumentenwachtlimburg.nl	
Museum Catharijneconvent	*Specifieke deskundigheid*
Lange Nieuwstraat 38, 3512 PH Utrecht (030) 231 38 35 | https://www.catharijneconvent.nl/	Advies over roerend erfgoed.
Nationaal restauratiefonds	*Specifieke deskundigheid*
Postbus 15, 3870 DA Hoevelaken (088) 253 90 00 | http://www.restauratiefonds.nl	Advies, financiering bij restauratie, verstrekken van leningen met lage rente. Met de Kerken Nevenfunctie-lening kunnen de aanpassingen worden gefinancierd die het mogelijk maken om het kerkgebouw naast de kerkdienst te gebruiken voor andere activiteiten. Te denken valt aan sanitaire voorzieningen, verwarming of een pantry.
Projectgroep ontzorgen kerkgebouwen	*Specifieke deskundigheid*
p/a Protestants Landelijk Dienstencentrum, J. Haydnlaan 2a, Utrecht tel. via servicedesk (030) 880 1880 | www.protestantsekerk.nl	Redactie publicatie staalkaart, ontwikkelingen gebouwenbeleid.
Regionaal Adviseur Classicale Vergaderingen	*Specifieke deskundigheid*
Te bereiken via de servicedesk van de Protestantse Kerk (030) 880 18 80	Gerichte adviezen op kerkordelijk en procedureel gebied (geen procesbegeleiding).
Regionaal College voor de Behandeling van Beheerszaken (RCBB)	*Specifieke deskundigheid*
Te bereiken via de servicedesk van de Protestantse Kerk (030) 880 18 80 Gegevens zijn te vinden via http://www.protestantsekerk.nl/actief-in-de-kerk/besturen/colleges-generaal/Paginas/Regionaal-College-voor-de-Behandeling-van-Beheerszaken.aspx.	Toezien op financiën in de gemeenten en bemiddelen bij geschillen. Een uitgebreide taakbeschrijving en het werkgebied is te vinden via de hiernaast vermelde website.
Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen Gelderland	*Specifieke deskundigheid*
Vossenhoek 16, 8172 AB Vaassen (0578) 57 01 57 | http://www.sbkg.nl/gld/	Het opmaken van een bouwkundig instandhoudingsplan voor één of meer jaren. Het begeleiden van de uitvoering van instandhoudings-plannen. De projectbegeleiding van restauratie en verbouwplannen. Het werven van subsidies en fonds-bijdragen voor bovengenoemde plannen. Het verstrekken van (incidentele) adviezen.
Stichting Oude Gelderse Kerken	*Specifieke deskundigheid*
Postbus 7005, 6801 HA Arnhem (026) 355 25 55 | www.oudegeldersekerken.nl	Belangstelling wekken voor het behoud van religieus erfgoed, restauratie en onderhoud, beheer van eigendommen.
Steunpunt Monumentenzorg Fryslân	*Specifieke deskundigheid*
Postbus 137, 8900 AC Leeuwarden. (058) 266 66 17 | www.monumentenzorgfryslan.nl	Informatie over de gebouwde en de archeologische monumentenzorg, over vergunningen, procedures, subsidies en meer.

Stichting Alde Fryske Tsjerken	*Specifieke deskundigheid*
Postbus 137, 8900 AC Leeuwarden (058) 213 96 66 | http://aldefrysketsjerken.nl/	Herstel en de instandhouding van uit historisch oogpunt belangwekkende kerkgebouwen met aan- en toebehoren in de provincie Friesland.
Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen Noord-Nederland	*Specifieke deskundigheid*
Emmakade 59, 8921 AG Leeuwarden (058) 212 35 92 | www.sbkg-noordnederland.nl	Beheerscolleges in Groningen, Friesland en Drenthe, behulpzaam zijn met het beheren van hun gebouwen, het tot die gebouwen behorend meubilair en hun terreinen op het gebied van restauratie, (planmatig) onderhoud, her-, ver- en nieuwbouw.
Stichting Kerkelijk Geldbeheer	*Specifieke deskundigheid*
Postbus 147, 2800 AC Gouda (0182) 58 80 00 | www.skggouda.nl	Financiële dienstverlener voor kerken en kerkelijke instellingen, aangesloten bij de Protestantse Kerk in Nederland.
Stichting Monumentenhuis Brabant	*Specifieke deskundigheid*
Markt 9, 4931 BR Geertruidenberg 0162 - 511833 | www.monumentenhuisbrabant.nl	Het ondersteunen en faciliteren van particuliere organisaties en instellingen, werkzaam op het terrein van de cultuurhistorie.
Stichting Oude Groninger Kerken	*Specifieke deskundigheid*
Coehoornsingel 14, 9711 BS Groningen (050) 312 35 69 | http://www.groningerkerken.nl/	Het in stand houden van historische kerkgebouwen in de provincie Groningen en het bevorderen van de belangstelling hiervoor.
Vereniging van Beheerders van Monumentale kerkgebouwen in Nederland (VBMK)	*Specifieke deskundigheid*
Klooster O.L. Vrouw ter Eem, Postbus 2641, 3800 GD Amersfoort (033) 760 11 60 | http://vbmk.nl/	Informatie over het exploiteren van monumenten.
Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen Utrecht	*Specifieke deskundigheid*
Kerkeland 63, 3947 MV Langbroek (0343) 561652 | www.sbkgu.nl	Advies bij beheerszaken
Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen Zuid-Holland	*Specifieke deskundigheid*
Sportlaan 6, 3299 XG Maasdam (078) 6762276 | www.sbkgzh.nl	Advies bij restauratie, verbouw en onderhoud van kerkgebouwen c.a. Het aanvragen van subsidie en opmaken van meerjarenonderhoudsplannen.
Stichting Oude Drentse Kerken	*Specifieke deskundigheid*
Kloosterstraat 5, 9401 KD Assen (0592) 31 35 52 | http://www.drentslandschap.nl	Evt. overname kerkgebouw.
Stichting Oude Zeeuwse Kerken	*Specifieke deskundigheid*
Benensonstraat 27, 4336 LK Middelburg www.zeeuwsekerken.nl	Het bevorderen van de belangstelling voor Zeeuwse historische kerkgebouwen en de instandhouding ervan.

7. Literatuur/verder lezen:

- Brochure 'Maatwerk, naar een passend huis voor de gemeente', Protestantse Kerk 2005. Verkrijgbaar via gemeenteadviseurs.
- 'Bronnen voor beleid. Werkboek voor beleidsontwikkeling'. Protestantse Kerk, 2012. Te downloaden: http://www.protestantsekerk.nl/Lists/PKN-Bibliotheek/Bronnen%20voor%20Beleid.pdf.
- 'De hartslag van het leven. Visie op het leven en werken van de Protestantse Kerk in Nederland.' Te downloaden: http://www.protestantsekerk.nl/Lists/PKN-Bibliotheek/Visienota%20'De%20hartslag%20van%20het%20leven'.pdf.
- Erfgoed.nu, folder van Erfgoed.nu uit 2010 met informatie over diverse soorten herbestemming: http://www.erfgoed.nu/back-site/upload/ErfgoedGelderland_Folder.pdf.
- Handleiding voor kerkrentmeesters van de Vereniging voor Kerkrentmeesterlijk Beheer in de Protestantse Kerk, 2015: VKB Dordrecht. Te bestellen via info@kerkrentmeester.nl.
- Handreiking roerend erfgoed van Museum Catharijneconvent: https://www.catharijneconvent.nl/kennis-advies/erfgoed-kerken-en-kloosters/handreiking-roerend-religieus-erfgoed/.
- 'Help, onze kerk loopt leeg! een kleine handleiding voor kerkbestuurders' , uitgave Nationale Agenda Religieus Erfgoed. Zie www.toekomstreligieuserfgoed.nl
- Kennisbank over herbestemming: http://www.kennisbankherbestemming.nu/kennisdossiers/religieus-erfgoed/netwerk.
- 'Meer dan hout en steen. Handboek voor sluiting en herbestemming van kerkgebouwen.' Zoetermeer, Boekencentrum BV, 2011.
- 'Méér zicht op werken in de kerk. Arbeidsmarktonderzoek in de Protestantse Kerk in Nederland.' Den Haag, CNV Publieke Zaak, 2013. Te downloaden: http://www.protestantsekerk.nl/actueel/Nieuws/nieuwsoverzicht/Documents/Meer%20zicht%20op%20werken%20in%20de%20kerk.pdf.
- 'Met Hart en Ziel, Beleidsplan 2013 - 2016 voor de Dienstenorganisatie van de Protestantse Kerk in Nederland.' Te downloaden: http://www.protestantsekerk.nl/Lists/PKN-Bibliotheek/AZ-12-16-Beleidsplan-Dienstenorganisatie-2013-2016.pdf.
- Kerk, Krimp en Kans. Impuls voor West-Zeeuws-Vlaanderen. Terugblik op een inspirerend project. Uitgave van St. Cultureel Erfgoed Zeeland, te verkrijgen via www.scez.nl/eindrapport-kerk-krimp-en-kans
- 'Parade van plattelandskerken, vijfentwintig inspirerende voorbeelden voor het in stand houden van kerkgebouwen'. Uitgave van Agenda Toekomst Religieus Erfgoed, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland. Zie www.toekomstreligieuserfgoed.nl

◀ *De vm. gereformeerde Stationsstraatkerk in Zaandam is nu in gebruik als Servisch-Orthodoxe Kerk St. Nicolaas van Myra.*

8. Verklarende woordenlijst

beleid(splan)	Het beleidsplan van de gemeente maakt duidelijk waar de gemeente voor staat, wat zij de komende vier jaar van plan is en hoe zij dat wil bereiken. Het beleidsplan helpt de gemeente om keuzes te maken en knopen door te hakken. De gemeente kan ook op allerlei deelterreinen plannen maken, zoals met het oog op vrijwilligers, jeugd, diaconaat, beheer, kerkmuziek, samenwerking met andere geloofsgemeenschappen en godsdiensten, publiciteit, gebouwenkeuze enzovoort. Deze plannen kunnen dan deel uitmaken van het totale beleidsplan van de gemeente.
herbestemmen	Een nieuwe functie aan een bestaand pand geven.
kerkrentmeester	Belast met de zorg voor de vermogensrechtelijke aangelegenheden van de gemeente, voor zover van niet-diaconale aard.
monument	Door Rijk, provincie of gemeente aangewezen gebouw. Monumenten zijn in de Monumentenwet 1988 gedefinieerd als 'vervaardigde zaken welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarde'. De begripsbepaling van monument omvat tevens de terreinen die van algemeen belang zijn wegens de daar aanwezige objecten. Beschermde monumenten zijn alleen die monumenten die ingeschreven staan in de wettelijke registers. Op verschillende overheidsniveaus kunnen beschermde monumenten worden aangewezen. Rijksmonumenten zijn monumenten die op grond van de Monumentenwet 1988 zijn aangewezen. Provinciale en gemeentelijke monumenten worden per verordening door deze lagere overheden aangewezen.[5]
nevengebruik	Naast de belangrijkste functie van een kerkgebouw (de kerkdienst) een mogelijkheid voor (een) andere functie(s) scheppen.
overtolligheid	(Deels) overbodig worden van een gebouw of gebouwdeel met betrekking tot het huisvesten van de kerkelijke gemeente.
ouderling- kerkrentmeester	Idem als kerkrentmeester, toevoeging ouderling betekent: lid van de kerkenraad.
RCBB	Kerkordelijk orgaan van de Protestantse Kerk: het Regionaal College voor de Behandeling van Beheerszaken dat toezicht houdt op de financiële gang van zaken in de plaatselijke gemeenten. Het RCBB is in elk gebied van Nederland werkzaam, waarbij Nederland in negen werkgebieden is verdeeld.
staalkaart	Wegwijzer om beheerders van kerkgebouwen te verwijzen naar deskundigen, organisaties en instellingen die kunnen helpen met beheersvraagstukken.

5 Definitie is gevonden op http://www.monumentenrecht.com/diensten/begrippen/, geraadpleegd d.d. 10-03-2016.

COLOFON

Uitgave
Protestantse kerk in Nederland
Postbus 8504
3503 RM Utrecht

Eindredactie
Projectgroep ontzorgen kerkgebouwen

Tekst
Adam van Bergeijk

Fotografie
Janet van Oostrum (pag. 7), Jaap Broekhuizen

Vormgeving
Zwerver Grafische vormgeving

Druk
GrafiServices

© *Voorjaar 2016*

▶ *Waalse Kerk te Maastricht, nu in gebruik als Nederlands Gereformeerde Kerk*

Protestantse Kerk

Protestants Landelijk Dienstencentrum
Joseph Haydnlaan 2a
Postbus 8504
3503 RM Utrecht

▲ *Voor de 17-eeuwse Oostkerk in Middelburg wordt een nieuwe eigenaar gezocht.*